
Розділ 1 Культурологія

Part 1 Culturology

■ <https://doi.org/10.31516/2410-5325.069.01>

УДК 008-028.22(045)

К. В. Кислюк, доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

k_k_v@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0001-9092-6808>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ФЕНОМЕНУ ВІЗУАЛЬНОГО¹

Розглянуто теоретико-методологічні особливості застосування культурологічного підходу до аналізу феномену візуального. Показано, що, на відміну від усталених наукових дисциплін і широких міждисциплінарних програм, культурологічний підхід має охоплювати значно ширший предмет — взаємозв'язок між візуальністю та культурою в глобальному чи локальному вимірах. Визначено, що його методологічним горизонтом водночас є інтерпретація специфіки візуальних конструкцій як вияву глибинних чи поверхових соціокультурних трендів й ідентифікація процесів зворотного впливу різних аспектів візуального на культуру. Аргументовано необхідність використання для цього як кількісних, так і якісних дослідницьких інструментів.

Ключові слова: *візуальне, візуальна культура, культура, культурологічний підхід, методологія.*

К. В. Кислюк, доктор культурологии, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ФЕНОМЕНУ ВИЗУАЛЬНОГО

Рассмотрены теоретико-методологические особенности применения культурологического подхода к анализу различных визуальных феноменов. Показано, что, в отличие от устоявшихся научных дисциплин и широких междисциплинарных программ, культурологический подход должен охватывать более широкий предмет — взаимосвязь между визуальностью и культурой в глобальном или локальном измерении. Определено, что его методологическим горизонтом одновременно является интерпрета-

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

ция специфики визуальных конструкций как проявления глубинных или поверхностных социокультурных трендов и идентификация процессов обратного влияния различных аспектов визуального на культуру. Аргументировано необходимость использования как количественных, так и качественных исследовательских инструментов.

Ключевые слова: *визуальное, визуальная культура, культура, культурологический подход, методология.*

K. V. Kysliuk, Doctor of Culturology, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF THE CULTUROLOGICAL APPROACH TO THE VISUAL PHENOMENON

The aim of the article is to determine the theoretical and methodological features of the application of the culturological approach to the analysis of various aspects of the phenomenon of visual.

Research methodology. A number of research cases and field for studying diverse visual aspects has been inductively generalized at the theoretical level as a representation of the culturological approach.

Results. The subject of the culturological approach to the visual phenomena has been defined as the relationship between the phenomenon of visual and the culture in a global and local dimension. Its methodological horizon has marked the interpretation the visual constructions as the manifestation of profound or superficial sociocultural trends and at the same time the identification of the processes of reverse influence of various aspects of the visual on culture. The rational correlation of quantitative and qualitative research instruments of the culturological approach to the studies of the visual culture has been proposed. Statistical methods have been essential for the collection of authentic and representative sources for research, and qualitative ones for its internal criticism. The calculations of the visual attractiveness of particular phenomena have been considered as one of the indicators of the level of modernization. The quantitative analysis of the evolution of the visual objects in the culture has been considered as a way to determine the level of fundamentality of the sociocultural factors that influenced it. The qualitative analysis of the sociocultural context has been determined as instrument of the extensive interpretation of the history of the arts. The case of the transfiguration of memory space from the symbolic content into a location to create the popular visual images has been proposed for the studies of the reverse influence of visibility on culture.

Novelty. This is the first attempt for understanding the visual from the standpoint of culturology as an integrative science of culture in the theoretical reviews of new possibilities.

The practical significance. The information contained in this article may be useful for teaching the various courses, for the scholars, researchers of visual culture.

Keywords: *visual, visual culture, culture, culturological approach, methodology.*

Постановка проблеми. Наприкінці другого десятиліття XXI ст. складно надати однозначного визначення його найактуальніших ознак. Однак, безсумнівно, від часів декількох споріднених «переворотів» (питомо «візуального», «іконічного», «пікторіального») візуальне посяде серед них чільне місце — і як синонім безпосереднього людського зорового досвіду, що надає значну частину інформації про навколишній світ, і як позначення різноманітних сучасних арт-практик, і як система медійних образів в електронних ЗМІ, Інтернеті, телебаченні, кінематографі, звичайних фотографіях і мобілографіях, пам'ятках матеріальної культури, що опосередковують не лише форму, а й зміст масової комунікації (останні часто позначають особливим поняттям «візуальність»).

Як відомо, експансія візуального в культурі зумовила появу багатьох наукових дисциплін, які спеціалізуються на її дослідженні (visual studies, media studies, Internet studies, cinema studies, visual sociology, visual anthropology, art studies etc.). Однак ми не знайдемо в подібних переліках культурології. І це тим більше парадоксально, що на нинішньому етапі свого розвитку *culturologia* претендує на продукування загальнонаукової методології — культурологічного підходу, який означає визнання евристичної вищевартості культури в поясненнях будь-яких проявів життєдіяльності людини та суспільства (Сучасна культурологія, 2019, с. 26) та навіть цілого «культурального повороту» в соціальному знанні. Опрацювання ефективності такого підходу в царині візуального є доволі актуальним для подальшої формалізації самої культурології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Західна візуалознавча література може бути представлена через суміщення німецько- та франкомовної традицій від В. Беньяміна, Р. Барта і Ж. Бодрійяра 1930–1990-х рр. і англomовної традиції 1990–2010-х рр. (Дж. Елкінс, У. Дж. Т. Мітчелл, Н. Мірзоефф та ін.). На нашу думку, головним теоретичним досягненням першої є доведення того факту, що будь-який візуальний образ — це не точне копіювання реальності, а її доволі опосередковане відображення. Відтак, стає можливим і зворотній процес — інтелектуальної реконструкції реальності в результаті аналізу її візуальних репрезентацій. Цю пізнавальну ситуацію М. Фуко у «Словах і речах» влучно охарактеризував одним реченням: «Зображення має виходити з рамки».

Натомість англomовна візуалістика переймається або спробами *зіставляти* візуальний образ та його оригінал, наприклад, у результаті «більшої насиченості теоріями і стратегіями», «більшої пильності до свого власного відчуття візуальності», «меншої передбачуваності у власних політичних уподобаннях», а також «меншої стандартності у виборі тем» (Елкінс, 2010, с. 351), або спробами *створити* за допомо-

гою новітніх технологій, раціонально організованої зйомки й обробки «негативів» його поліпшену версію, прийнятнішу для науки і комунікації (Heng, 2016).

У вітчизняній науковій літературі 2000-х рр. переважали дослідження візуальності мистецтвознавчого спрямування (Алфьорова, 2008; Сидоренко, 2008). Натомість у 2010-і рр. інтерпретації візуальності значно розширюються. Предметом монографії К. Батаєвої є «соціальне візуальне». Авторка справедливо наголошує на збіганні двох трендів — візуалізації соціального, тобто йдеться про маніфестацію соціального у візуальних образах, та соціалізації візуального, коли останнє репрезентує себе в *масових* медійних проявах (Батаєва, 2013, с. 5–6). У суто культурологічному дусі витримано лише ґрунтовну історіографічну розвідку О. Брюховецької, яка доходить звужених висновків щодо завдань досліджень візуальної культури — «робити видимими владні відносини» (Брюховецька, 2018, с. 161). На нашу думку, культурологічний підхід має навпаки значно розширювати тлумачення відповідного матеріалу. Так, проф. В. Суковата досліджує декілька шарів культурних сенсів у фотографіях з будівництва Китайсько-Східної залізниці на рубежі XIX–XX ст. Вона узагальнено трактує їх як один з інструментів конструювання імперій та їхніх титульних націй, який поступово замінює в цій ролі традиційні літературу та живопис (Sukovata, 2018).

Мета статті — застосувати теоретико-методологічні особливості культурологічного підходу до аналізу різноманітних аспектів феномену візуального.

Методологія. У статті методом індукції кілька дослідницьких кейсів і напрямів вивчення різних аспектів візуального узагальнюються на загальнотеоретичному рівні як вияв культурологічного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що передусім варто відрізнити культурологічний підхід до аналізу візуальних феноменів від схожої за назвою дослідницької програми «візуальної культури». Завданням «візуальної культури» в контексті постмодерністської відмови соціальних наук від економічного детермінізму, диктату ідеологій тощо визначається мікроаналіз візуально насичених явищ матеріальної культури й поширених групових та індивідуальних соціальних практик, до якого мають бути залучені найрізноманітніші гуманітарні дисципліни, зокрема *cultural studies* (The Handbook of Visual Culture, 2011). Натомість культурологічні студії візуального в культурі повинні ґрунтуватися на *значно ширшому предметі і методологічному горизонті*. У предметному плані йдеться про значно більший масштаб, ніж певне візуальне явище чи подія, — про культуру в глобальному чи локальному вимірах. Дійсно, згідно з нашим аналізом результатів

пошукових запитів у базі даних Web of Science Core Collection, учені цікавляться проявами візуального в культурі будь-яких країн, місць, галузей та епох, як-от: індустрії розкошів (luxury), імперіалізму, імперіалістичної Японії в 1926–1945 рр., Бостону в XIX ст., не кажучи вже про релігію, расу та гендер тощо (www.webofknowledge.com).

У методологічному плані напрацьовано багато характеристик аналізу візуального — і внутрішніх (набір зображуваних об'єктів, їх взаємне розташування, позиція, прикметні ознаки, фон і ландшафт тощо), і зовнішніх (місце камери, ракурс зйомки) та ін. Натомість макропідхід культурологічного рівня має інтерпретувати перелічені ознаки як вияв певної культурної конфігурації, цікавитися не стільки безпосередньо конструкцією візуального в певній культурі, скільки її соціокультурною кореляцією.

Спостерігаємо двосторонній зв'язок між культурою і візуальністю. З одного боку, візуальність, на відміну від простого, зорового сприйняття, є соціокультурним явищем, водночас віддзеркаленням певних глибинних та/або поверхових трендів у розвитку культури в певний час і певному місці (деякі з цих тенденцій візуальність вповні здатна також і стимулювати), і (частковим) збереженням документального, автентичного відображення соціальної чи природної реальності. З іншого боку, конкретні феномени стають візуальними об'єктами завдяки культурі. Наприклад, мальовнича місцевість чи архітектурна споруда, що існують тисячі і сотні років, у контексті розвитку так званого «культурного туризму» набувають статусу пам'яток, які музеєфікуються, активно відвідують, посять у мільйонах мережових акаунтів, тиражують різноманітні медіа, починають вивчати як найцікавіші уособлення певної культурної традиції, зрештою, у цій якості фіксують у навчальній літературі, текстових та електронних довідниках.

На подібний статус, на нашу думку, можуть також претендувати візуальна антропологія та візуальна соціологія, представлені престижними освітніми програмами, науковими товариствами, періодичними виданнями, інтернет-ресурсами (visualanthropology.net, visualsociology.org), послідовниками на пострадянському просторі (Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность, 2007; Визуальная антропология: настройка оптики, 2009).

Візуальна антропологія може перетинатися з візуальною культурологією в частині досліджень невербальних форм людської комунікації і візуальних проявів культури. Проте якщо антропологія вважає їх самодостатніми проявами людськості, то культурологія схильна співвідносити з певними культурними універсальностями (стосовно яких антропологічний матеріал може виявитись навіть маргінальним). Так

само обмеженням уважаємо провідний антропологічний метод (безпосереднього) спостереження. Скажімо, у деяких наших ще незавершених студіях соціокультурної специфіки Харківського пограниччя зауважено значно помітніше, ніж в інших вітчизняних мегаполісах, переважання в постах у соціальних мережах несучасних образів міста над сучасними. Навіть більше, улюблені серед молоді зображення візитних карток міста — Благовіщенського та Успенського соборів (рис. 1) є надзвичайно схожими на їхні документальні зображення столітньої давнини, зокрема з фотоархіву Б. Ясевича (рис. 2). (Старый Харьков глазами Ясевича, 2018). Наші спостереження надають такого пояснення. Центральна частина міста змінилась доволі незначно. Навіть нову будівлю міськвиконкому у 2000-х рр. споруджували з метою повного розчинення в навколишньому архітектурному ландшафті. Натомість новобудови нагромаджуються в околицях, важкодоступних для зйомки (рис. 3). Насправді лише в широкому соціокультурному контексті стає зрозуміло, що така архітектурна ієрархія чітко корелює з системою цінностей харків'ян. У ній постмодерний відсоток освіченості населення і його безготівкових розрахунків сусидить з найупередженішим серед інших регіонів ставленням до ЄС і НАТО та ін. Причини цього явища доцільно шукати в неопатрімональній природі ІІ Української Республіки, у системі горизонтальних зв'язків якої харківські еліти (на відміну від групи «Приват» з Дніпра, наприклад) виявились відлученими від основних економічних зисків, гранично звуженими у своїх можливостях (і бажаннях) розвивати Харків як сучасне глобальне місто.

У класичному розумінні візуальна соціологія, що дійсно позиціюється як одна з понад 100 соціологічних субдисциплін (21st Century Sociology, 2007), мала би займатися пошуком соціальних фактів і закономірностей на основі статистичного аналізу масового і документально насиченого візуального матеріалу, передусім фотографій. Натомість вона надає перевагу якісному аналізу — герменевтичному, семіотичному, структурному та дискурсивному досліджуванню об'єктів (Штомпка, 2007, с. 77), найчастіше соціальних практик і міських субкультур. З тією принциповою заувагою — те, що ми бачимо на таких зображеннях, трактується не через фізичне розташування (the physical position) глядача, а через його соціальне становище (the social position) (Harper, 2012, с. 4). Як і в попередньому випадку, соціокультурний контекст питома культурологічних досліджень візуального має бути значно ширшим за дослідження соціальних ракурсів у візуальній соціології.

Інша справа, що статистичні методи дослідження в культурологічних дослідженнях візуального також мають відігравати значну роль. Однією з найпринциповіших методологічних проблем «культурології

Рис. 1. Успенський собор.
Зображення XXI ст.

Рис. 2. Успенський собор.
Зображення XIX ст.

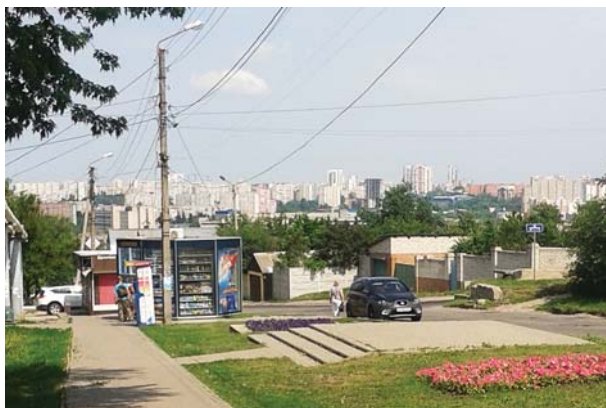

Рис. 3. Новобудови на околицях сучасного Харкова. Фото автора.

візуального» вбачаємо раціональне співвідношення кількісно-якісних дослідницьких інструментів, найближчим аналогом якого є контент-аналіз.

По-перше, кількісні розрахунки є вагомим інструментом збирання джерел для дослідження, *зовнішньої критики* їхньої автентичності та репрезентабельності. Можемо пояснити відповідний механізм через паралель з культурною пам'яттю. Послідовники соціокультурних парадигм пам'яті (М. Гальбваск, П. Нора, Я. Ассман) правомірно вважають, що

попри індивідуально-психологічну форму пам'яті, її зміст повніше відображає не особистісне, а культурне значиме. Відтак, масові візуальні ряди, на відміну від одиничного образу чи навіть персональної колекції, повинні відбивати здебільшого візуальні стереотипи конкретної культури. Водночас у *внутрішній критиці* щодо достеменності та повноти візуальних джерел неможливо обійтися без якісного, порівняльного, аналізу із візуальними пам'ятками подібного змісту, але *іншого типу*. Наприклад, на Youtube розміщено тисячі відеоматеріалів, присвячених новій столиці Казахстану — Астані (наразі Нур-Султан). Створені та розміщені і як офіційні продукти, і як результат аматорської, часто випадкової активності, вони доволі суголосно унаочнюють ідею надсучасного міста, «другого Дубая», уособлення різючого соціально-економічного та культурного поступу Казахстану за доби незалежності. Однак поверхового погляду на супутникову мапу столиці Казахстану і емірату Дубая достатньо, щоби пересвідчитись — новобудови Нур-Султана займають меншу частину міста і виглядають масштабно у зв'язку з низькою щільністю забудови.

По-друге, доцільним є визначення кількісних показників візуальної привабливості тих чи інших культурних феноменів. Авжеж, на нашу думку, вони можуть демонструвати не стільки ієрархічну позицію в просторі певної візуальної культури, скільки співвідношення між різними складовими культурної системи загалом. Таким чином, можемо отримати додатковий показник рівня модернізованості, особливо актуальний для культур більшості країн світу, що перебувають на різних стадіях першої (індустріальної) та другої (постіндустріальної) хвилі «навздогінних» перетворень. Наприклад, у нашій статті (Кислюк, 2018) ми спробували визначити за кількістю підписників і сумою публікацій під хештегами візуальну репрезентабельність національного музейно-заповідного ландшафту України (44 установи) в соціальних мережах Фейсбук та Інстаграм. Серед двійки лідерів виявилися установа, яка спеціалізується на сучасній художній культурі — Мистецький Арсенал, і «середовищний» «музей простонеба» (site museum), який зберігає значно архаїчнішу культурну традицію — Запорізька Січ на о. Хортиця. Це загалом підтверджує концепцію багатокладності української культури, з її нестандартною конфігурацією одночасного поширення до- і постмодерних елементів.

По-третє, не менш цікавим є кількісне визначення історико-культурної еволюції знакових для певної сучасної культури проявів візуального. Один із найвідоміших російських імперських фотографів С. М. Прокудін-Горський (1863–1944) у 1910-ті рр. створив величуну кількатисячну серію фотографій, яка віддзеркалювала його бачення

тогочасної Російської імперії. Оброблений комп'ютером у кольорові зображення і каталогізований архів «Российская империя в цвете. Фотографии С. М. Прокудин-Горского» (<http://www.veinik.by>) містить лише 12 фотографій т. зв. Малоросії. Ще два фото присвячені архітектурним пам'яткам Криму. Ця кількість є значно меншою, ніж кількість фотографій, присвячених містечку або іншій «національній околиці» Російської імперії (від Мінської губернії до Кавказу). Це означає, що на початку ХХ ст. Україна не мала в імперській свідомості важливого значення. Наразі фактично щотижня обговорюваний у російському суспільно-політичному і медійному дискурсі останніх шести років «священний статус» Криму чи відносини з Україною загалом виглядають доволі кон'юнктурним проектом, приховані причини якого сформульовані ще в працях З. Бжезинського: «Без України Росія перестає бути євразійською імперією...» (Бжезинський, 2000, с. 46).

Найперспективнішою для якісного аналізу вважаємо історію мистецтв. Використання спеціального методу соціокультурної детермінації, зв'язку із соціокультурним контекстом, значно розширює коло пояснень щодо вже зібраних та проаналізованих із мистецтвознавчої точки зору зображень. У монографії В. Косіва «Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років» (Косів, 2019) у тогочасних українських радянських плакатах відзначається лінія з поступового позбавлення української сільської молоді «зайвих» елементів національного костюма на користь робітничого одягу. Очевидно, що маємо справу з особливостями урбанізаційних процесів 1930–1960-х рр., уперше відзначеними в «Історії України» О. Субтельного. Тоді до міст переселилося настільки багато українців, що миттєво русифікувати їх не вдалося. Проміжною стадією асиміляції того часу постало «шароварництво», презентація української культури крізь декілька показових побутових елементів, які надалі мали відійти в минуле.

Під час ідентифікації процесів зворотного впливу візуальності на культуру ми звернули увагу на кейс дослідження *трансфігурації місць пам'яті*, адже традиційні текстуальні та матеріальні депозитарії культурної пам'яті поступаються в механізмах її збереження й трансляції в культурі початку ХХІ ст. віртуальнішим і візуально насиченішим. За нашими спостереженнями, серед кількох тисяч зображень в Інстаграмі під тегом #небеснаясотня (1369) / #небеснасотня (7956 публікацій станом на лютий 2020 р.) відносним лідером є зображення квітничкового годинника на початку колишньої вулиці Інститутської, місці масових розстрілів учасників Євромайдану. Однак серед постів із відповідним фото можуть траплятись як зображення *годинника-меморіалу* (рис. 4) з належною атрибутикою (квіти, свічки, меморіальні таблички та ін.),

так і зображення *годинника-селфі* (рис. 5), де привабливе обличчя авторки/авторки фото частково або повністю затьмарює меморіальний вміст того фону, на якому робилося селфі. Не виключено, що за проміжок часу, необхідний для закріплення в культурній пам'яті певних подій або персоналій, матимемо не місце пам'яті про Революцію Гідності, а лише зручний майданчик для фотографування. Зрештою, і зображення самого годинника поширюється не лише через його розташування, але й через значну візуальну привабливість.

Висновки. На відміну від усталених наукових дисциплін і широких міждисциплінарних програм дослідження феномену візуального («візуальна культура», візуальна антропологія, візуальна соціологія тощо), культурологічний підхід має ґрунтуватись на значно ширшому предметі і методологічному горизонті. Його предметом може бути названий взаємозв'язок між візуальністю та культурою в глобальному чи локальному вимірах. Методологічним горизонтом водночас є інтерпретація специфіки візуальних конструкцій як вияву глибинних чи поверхових соціокультурних трендів й ідентифікація процесів зворотного впливу різних аспектів візуального на культуру. Він має застосовувати раціональне співвідношення кількісно-якісних дослідницьких інструментів (за аналогом із контент-аналізом). Статистичні методи є важливими щодо збирання автентичних і репрезентативних джерел для дослідження, якісні — для її внутрішньої критики. Результати дослідження якнайкраще визначають показники візуальної привабливості тих чи інших культурних феноменів як відображення співвідношення між різними складовими культурної системи, рівня її модернізованості. А кількісне вимірювання історико-культурної еволюції знакових для певної сучасної культури проявів візуального дозволяє визначитись із рівнем

Рис. 4. Годинник-меморіал

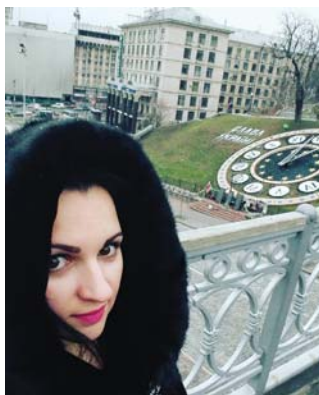

Рис. 5. Годинник-селфі

фундаментальності тих соціокультурних чинників, які на неї впливали. Натомість лише аналіз соціокультурного контексту дозволяє розширено потрактовувати історію мистецтв. Під час дослідження процесів зворотного впливу візуальності на культуру привертає увагу кейс трансфігурації місць пам'яті. В умовах поступового занепаду традиційних депозитаріїв культурної пам'яті їхні віртуальні наступники тяжіють до поступової підміни символічного значення місць пам'яті виключно їхньою візуальною цікавістю для широкого загалу.

Список посилань

- Алфьорова, З. І. (2008). *Межі видимого. Становлення візуального мистецтва*. Харків: ХДАК.
- Батаева, Е. В. (2013). *Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики*: монографія. Харьков: ФЛП Лысенко И. Б.
- Бжезинський, З. (2000). *Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні перспективи*. Львів: Івано-Франківськ: Аілея-НВ.
- Брюховецька, О. (2018). Візуальний переворот у культурі і культурології. *Культурологія: Могілянська школа*: колективна монографія. М. О. Собуцький, Д. О. Король, Ю. В. Джулай (Ред.). (с. 130–165). Київ: Видавець Олег Філюк.
- Визуальная антропология: новые взгляды на социальную реальность* (2007). Е. Р. Ярская-Смирнова, П. В. Романов, В. Л. Круткина (Ред.). Саратов: Научная книга.
- Визуальная антропология: настройка оптики* (2009). Е. Ярская-Смирнова, П. Романов (Ред.). Москва: ООО «Вариант», ЦСПГИ.
- Кислюк, К. В. (2018). Національний музейний ландшафт України в контексті візуальної репрезентабельності. *Культура України. Сер. Культурологія*, 62, 224–235. Харків.
- Косів, В. (2019). *Українська ідентичність у графічному дизайні 1945–1989 років*. Київ: Родовид.
- Сидоренко, В. Д. (2008). *Візуальне мистецтво від авангардних зрушень до новітніх спрямувань: Розвиток візуального мистецтва України XX–XXI століть*. Київ: ВХ [студіо].
- Старый Харьков глазами Ясевича*. (2018). Взято с https://www.sq.com.ua/rus/news/teksty/19.01.2018/staryy_harkov_glazami_yasevicha/
- Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів*: кол. моногр. (2019). Ю. С. Сабадаш (Ред.). Київ: Видавництво Ліра-К.
- Штомпка, П. (2007). *Визуальная социология. Фотография как метод исследования*. Москва: Логос.
- Элкинс, Дж. (2010). *Исследуя визуальный мир*. Вильнюс: ЕГУ.
- Harper, D. (2012). *Visual Sociology*. London and New-York: Routledge, Taylor&Francis Group.
- The Handbook of Visual Culture* (2011). Ian Heywood, Barry Sandywell (Eds.). New York: Bloomsbury.

- Heng, T. (2016). *Visual Methods in the Field: Photography for the Social Sciences*. London and New-York: Routledge, Taylor&Francis Group.
- Sukovata, V. (2018). Early photographs and the poetics of the Chinese-Eastern Railroad in the Russian Imperial Consciousness. *Baltic Worlds. Swedish scholarly peer-reviewed journal ed. by Centre for Baltic and East European Studies, Södertörn University, Sweden*. Vol. X, №4, 20–28. Retrieved from <http://balticworlds.com/in-the-russian-imperial-consciousness>.
- 21st Century Sociology: a Reference Handbook* (2007). Vol. 1–2. Clifton D. Bryant & Dennis L. Peck (Eds.). Thousand Oaks: SAGE Publications.

References

- Alfiorova, Z. (2008). *The limits of the visible. Formation of visual art: a monograph*. Kharkiv: Kharkiv State Academy of Culture. [in Ukrainian].
- Batayeva, E. (2013). *Visible Society. Social Visual Theory and Practice*. Kharkiv: Individual entrepreneur Lysenko I. B. [in Russian].
- Bryukhovetska, O. (2015). *Visual revolution in culture and cultural studies. Cultural Studies: Mohylanska School*. M. O. Sobutsky, D. O. Korol, Yu. V. Dzhulay (Eds.). (p. 130-165). Kyiv: Publisher Oleg Filiuk. [in Ukrainian].
- Brzezinski, Z. (2000). *Great Chessboard. The American Championship and its Strategic Perspectives*. Lviv-Ivano-Frankivsk: Aileya-NV. [in Ukrainian].
- Visual Anthropology: New Perspectives on Social Reality* (2007). E. Yarskoy-Smirnova, P. Romanova, V. Krutkina (Eds.). Saratov: Nauchnaya kniga. [in Russian].
- Visual anthropology: Tuning optics* (2009). E. Yarskaya-Smirnova, P. Romanova (Eds.). Moscow: Limited Liability Company «Variant», Center for Social Policy and Gender Studies. [in Russian].
- Kysliuk, K. V. (2018). National Museum Landscape of Ukraine in the Context of Visual Representability. *Kultura Ukrainy. Series: Kulturolohiia*. Issue 62, 224–235. Kharkiv: Kharkivska derzhavna akademiiia kultury. [in Ukrainian].
- Kosiv, V. (2019). *Ukrainian identity in graphic design 1945–1989*. Kyiv: Rodovid. [in Ukrainian].
- Sidorenko, V. (2008). *Visual art from avant-garde shifts to the newest trends: Development of visual art of Ukraine of the 20–21st centuries*. Kyiv: VH [Studio]. [in Ukrainian].
- Old Kharkov through the eyes of Yasevich*. (2018). Retrieved from https://www.sq.com.ua/rus/news/teksty/19.01.2018/staryy_harkov_glazami_yasevicha [in Russian].
- Contemporary Cultural Studies: the Actualization of Theoretical and Practical Dimensions*. (2019). Y. S. Sabadash (Ed.). Kyiv: Lira-K Publishing House [in Ukrainian].
- Shtompka, P. (2007). *Visual Sociology. Photography as a research method*. Moscow: Logos. [in Russian].
- Harper, D. (2012). *Visual Sociology*. London and New-York: Routledge, Taylor&Francis Group. [in English].

-
- Elkins, J. (2010). *Exploring the visual world*. Vilnius: European Humanities University. [in Russian].
- Heng, T. (2016). *Visual Methods in the Field: Photography for the Social Sciences*. London and New-York: Routledge, Taylor&Francis Group. [in English].
- Sukovata, V. (2018). Early photographs and the poetics of the Chinese-Eastern Railroad in the Russian Imperial Consciousness. *Baltic Worlds. Swedish scholarly peer-reviewed journal ed. by Centre for Baltic and East European Studies, Södertörn University, Sweden*. Vol. X, №4, 20–28. Retrieved from <http://balticworlds.com/in-the-russian-imperial-consciousness>. [in English].
- The Handbook of Visual Culture* (2011). Ian Heywood, Barry Sandywell (Eds.). New York: Bloomsbury. [in English].
- 21st Century Sociology: a Reference Handbook* (2007). Vol. 1–2. Clifton D. Bryant & Dennis L. Peck (Eds.). Thousand Oaks: SAGE Publications. [in English].

Надійшла до редколегії 13.05.2020 р.